

ЗА ЕДИН ДОМОРАСЪЛ ПОСЛЕДОВАТЕЛ НА СТОЯН НОВАКОВИЧ И ЙОВАН ЦВИИЧ

Проф. д.и.н. Георги Даскалов

Наскоро излезлият от печат сборник с изследвания за Балканите¹ по проект, финансиран от Института „Отворено общество“ - Будапеща, събуди интерес. Бяхме приятно изненадани, че един от материалите се отнася до бежанския проблем, свързан с Гражданската война в Гърция (1946-1949 г.)². За съжаление още при първия прочит позитивизмът ни се охлади. Произволно възприетият понятиен апарат, неаргументираните интерпретации и тенденциозни постановки демаскираха предварително подбраната изходна позиция на автора, както и сериозните празноти в знанията по темата.

Преди да вземем отношение по въпросната публикация е необходимо да се отбележи, че хронологичните граници на проекта NEXUS (2000-2003 г.), по който е издаден сборника, формално са я обрели на „остаряване“ и изоставяне от съвременната българска наука. Шест години след този период, до обнародването на сборника, са публикувани две книги и няколко статии.³ Авторът на заинтересувалия ни

1 Подвижните Балкани. Изследвания на проекта NEXUS /2000-2003/. С., 2009.

2 Маринов, Ч. Егейците и българската политика на национална идентичност, 353-372.

3 Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София. С., 2007; Същият,

Има и непрецизирани твърдения на автора. В България не се прехвърля цялата VI-та дивизия на ДАГ³⁴, а само част от нея. Когато става дума за допускането в БНА на гръцки политемигранти³⁵, би трябвало да се уточни, че от тази привилегия са лишени така наречените от него „славяноезични“. Маринов създава превратно впечатление, че преселените в България бежанци са били настанявани в селата без да имат възможност да се заселят в големите градове и да работят в индустрията³⁶. Фактите сочат съвършено друго. Към втората половина на 1950 г. 42,47% от гръцките политемигранти живеят в София и са устроени на работя във водещи промишлени предприятия. В провинцията, без селищата около столицата, са настанени 40,36%, от които почти една трета (29,54%) са в Пловдив, 31,73% в Димитровград и др.³⁷ Твърде превратно е засегнат и въпроса за изпращането на „титовите агенти“ сред емигрантите в Трудово-възпитателно общежитие „Белене“. Според Маринов, това е дело на българските власти „в сътрудничество“ с гръцката страна.³⁸ Истината е, че отправяните обвинения, разследванията и предложенията за вдворяване като цяло са на гръцкото политическо ръководство у нас, което по този начин се разправя с инакомислещите гръцки бежанци.³⁹

---

34 Пак там, с. 355.

35 Пак там.

36 Пак там, с. 362.

37 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 126.

38 Маринов, Ч. Цит съч., с. 369.

39 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 112-

Въпреки че от казаното до тук стават ясни оскъдните или липсващи познания на Маринов по българския бежански проблем през 40-те години на ХХ в., по македонския въпрос, както и по основни аспекти от живота на гръцката политемиграция, той има куража да вземе на въоръжение тенденциозния подход, за да защити своите преднамерени тези и предварително поставени цели. Този подход ярко се откроява при използвания понятиен апарат за националността на нашите сънародници от Егейска Македония. В стремежа си да размие историческата истина, той ги нарича „славяноезични политемигранти“⁴⁰, „славяноезично население“⁴¹, славяноезични бежанци“⁴², „славяноезички гръцки политемигранти“⁴³. Общото в тези понятия е, че авторът отличава техните адресати с факта, че говорят на някакъв неопределен според него славянски език. Обективно той прегръща експлоатирания от края на 20-те години на миналия век до наши дни гръцки постулат за т.нар. „славофони“. Същевременно, за да покаже своята „безпристрастност“ при ползваната терминология, редом с понятието „славяноезични“ използва и понятието „гръкоезични“⁴⁴. Подобно деление е нелепо, като се има предвид, че лицата от едната група може да знаят и езика на другата. То е и манипулативно, тъй като придошлите у нас бегълци бяха най-вече гърци и се самоопределяха

---

40 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 353, 359, 361.

41 Пак там, с. 353.

42 Пак там, с. 354, 356-357, 359, 362, 368.

43 Пак там, с. 358.

44 Пак там, с. 354.

официално като такива, а не като „гръкоезични“.

Още в началото на статията си авторът определя въпросните „славяноезични“ и като „егейски македонци“ и „егейци“⁴⁵, за да отчете приетия от него по презумпция „засилен процес на македонско национално изграждане“. Другаде пък твърде неясно ги нарича „македонски бежанци“⁴⁶, като пропуска, че за такива могат да претендират бегълците от всички националности, живущи в гръцката част на Македония. Подобно етиктиране на нашите сънародници от южномакедонските земи подсказва, че Маринов не познава историята на Македония. В противен случай щеше да знае, че тя е твърдина на българското Възраждане, родила първите новобългарски писатели и радатели на българската просвета и култура и плеяда борци за духовна и политическа еманципация.

Що се отнася до националността на т.нар. от автора „славяноезично население“ и за езика, който говори, още в началото на XIX в. редица именити европейски учени и пътешественици, посетили Егейска Македония, ги определят за български. Като българи са посочени и в турската статистика от извършеното преброяване на мъжкото население в навечерието на Руско-Турската война. Турските документи за потушаването на Илинденско-Преображенското въстание в областта ясно сочат, че турският аскер воюва с „български въстаници“, напада и опожарява „български села“, властите преследват

---

45 Пак там, с. 353, 357-358, 361-362, 365.

46 Пак там, 363.

и наказват „българското население“⁴⁷. В годините на гръцката въоръжена пропаганда в южномакедонските земи, андартските удари са насочени срещу българските чети, българските учители и свещеници и срещу българите-екзархисти. „Българин да не остане!“ е заветът, оставен от протоагониста Павлос Мелас. Етническото прочистване през Междусъюзническата война е насочено срещу районите и селищата с българско население. Наложена с Ньойския диктат Конвенция за свободна размяна на населението между България и Гърция предвижда от гръцката държава да се изселят не някакви „славяноезични“ или „македонци“, а българи. Подписаната през 1924 г. след интервенцията на Обществото на народите конвенция „Калфов-Политис“ предвижда покровителството не на друго, а на „българското малцинство“ в Гърция. Гръцките усилия за елинизирание на Егейска Македония през междувоенния период се превръщат в целенасочена борба за изкореняване на българския език и за унищожаване на българската материална и духовна култура.⁴⁸

Когато огънят на Втората световна война облъхна Балканите, гръцките полицейски и военни власти вземат строги мерки срещу „българската опасност“ и поставят под строг надзор „българомислещите“ и „българите-

47 Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 34; Турски документи за Илинденското въстание. Скопје, 1993, с. 59, 61, 65, 86-87, 89, 124, 171 и др.

48 Вж. по-подробно: Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 50-94, 120-138, 159-188, 191-224; Същият, Участиа на българите в Егейска Македония 1936-1946. С., 1999, с. 79-97.

фанатици". В дните на германската инвазия през април 1941 г. жителите на редица села в Леринско и Костурско се самоопределят с личния си подпис пред германските власти като българи, а в училищата и църквите се завръща българския език. За да се противопоставят на гръцкия национализъм в годините на окупацията, те създават своя политическа организация „Македоно-български комитет при силите на Оста“ и своя въоръжена сила в лицето на няколко хилядна българска милиция.⁴⁹

Ако докъм 1944 г. въпросното „славяноезично население“ в Егейска Македония като цяло се самоопределя за българско и е третирано като такова от свои и чужди, как така за около пет години то се е трансформирало в македонско, както утвърждава Маринов. Когато става дума за „славяноезичните политемигранти“ от Гражданската война, без да се съобразява със следвоенното статукво на Балканите, с попълзновенията на ЮКП и национализма на ГКП, той категорично заявява, че в годините на вътрешногръцкия конфликт при „по-голяма част“ от тях се е засилил „процеса на македонското национално изграждане“, който продължил и в приемните страни на Източна Европа. Авторът дори не се е замислил доколко това е действително промяна в дотогавашното национално съзнание на пълнолетните и зрели бежанци или политически избор за изтръгване от гръцката прегръдка с подкрепата на титова Югославия. Той стига до странното

---

⁴⁹ Вж. по-подробно: Даскалов, Г. Участта на българите..., с. 98-118, 176-188, 409-474.

прозрение, че тези новопоявили се национални хибриди, наречени от него „егейци“ и „егейски македонци“ са букет от „различни етнически и национални идентичности“ като „македонци“, „славяномакедонци“, „гърци“ и най-накрая като българи.⁵⁰

Тенденциозният подход в работата на Маринов още е проявен на няколко открити от самия него тематични нива. Първото от тях се отнася до различното отношение на „комунистическа България“ към двете основни части на политеимгрантите, „гръкоезичните“ и „славяноезичните“. Той пледира, че е прокарвана „селекция, привилегироваща славяноезичните“⁵¹, което е довело до „определени сблъсъци между егейци и гърци“ в желанието им да се прехвърлят у нас.⁵² Обвинява България в „дискриминация“ заради това, че егейците били „видимо по-желани от етническите гърци“⁵³. Засягайки бегло този проблем авторът го предоставя в превратна светлина. Истината е друга. Към март 1950 г. от общия брой евакуирани от Егейска Македония 19 912 наши сънародници в България са настанени само 380 (1,90%)⁵⁴. Това потвърждава нежеланието на софийското ръководство да изрази предпочитанието си към тях. Към края на 1951 г. броят им намалява и са регистрирани само 168 „македонци“⁵⁵. Подобно безразличие е проявено и към приетите у нас

50 Маринов, Ч. Цит. Съч., с. 352.

51 Пак там, с. 356.

52 Пак там.

53 Пак там, с. 361.

54 Пак там, с. 361.

55 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 96.

евакуирани от Гърция деца. Към октомври 1949 г. броят им е около 2500, от които само 92 (3,71%) са от Егейска Македония⁵⁶. Във връзка с това е важно да се отбележи, че от настанените в Югославия деца „македончетата“ са близо седем пъти повече от гърчетата. Те са повече и в Румъния, а голям брой от тях се намират в останалите страни от съветския блок. Тези факти потвърждават, че към началото на 50-те години българското ръководство е било напълно дезинтересовано към нашите възрастни и малки сънародници, поради нихилистичната политика на БКП по македонския въпрос⁵⁷.

Второто ниво, на което е проявен тенденциозният подход на Маринов е „пропагандата“ на незнайно от къде разкритото „гостоприемство на социалистическа България“. Вменявайки им качеството на нейни рупори, той насочва стрелите си срещу Славянския комитет и Съюза на македонските дружества⁵⁸. При проявените от българската държава хладина и сдържаност при приема на нашите сънародници-политемигранти, тези две организации и особено Славянския комитет, се превръщат в трансмисия за духовна и физическа връзка с майка България. Чрез него удовлетворяват потребностите си от български книги, вестници, списания и грамофонни плочи с български песни. Поради това и най-малките негативни намеци срещу тези две организации, характеризирани

---

56 Пак там, с. 63-64.

57 Пак там, с. 95-96.

58 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 356, 358-359.

от Маринов като „казионни“⁵⁹, са кощунствени.⁶⁰

Тенденциозността е проявена и на едно трето ниво, чрез идеята за някаква преднамерена политика на София за побългаряване на „славяноезичните“. Маринов отхвърля правото на българското ръководство да преодолее погрешната си политика по македонския въпрос и го вини, че към началото на 60-те години вече „не признава съществуването на македонска етничност“, вследствие на което е възприело „дискриминативна политика“ в полза на „славяноезичните“ и във вреда на гърците при преселението им в България.⁶¹ Той подминава обективния исторически факт, че преобладаващото мнозинство от т.нар. от него „славяноезични“ настоятелно искат да се установят в страната ни⁶², поради което българското ръководство е заставено да вземе решения в тази насока. Категоричните заявления на автора във връзка с това за „надпревара“ и „препирня“ с Югославия⁶³, внушават идеята за агресивността на българската политика, която според него със „специални мерки“ целяла „постигането на тяхната етническа лоялност към България“.⁶⁴

Последните твърдения разголват становището на

59 Пак там, с. 256, 358.

60 За поддържаните по собствена инициатива най-тесни връзки на сънародниците ни политемигранти със Славянския комитет вж. по-подробно: Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 294-296; Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 138, 179-183.

61 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 357.

62 Към началото на 1957 г. всичките 3000 „македонци“ в Унгария искат да се преселят в България (Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 150).

63 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 357, 360.

64 Пак там, с. 364.

Маринов за възприетия от „комунистическа България“ преднамерен и целенасочен курс за побългаряване на „егейските македонци“. Във връзка с това представя някои факти така, както му е угодно. Вероятно не му е известно, че предложенията до ЦК на БКП за отпускане на „народни пенсии“ се правят само от гръцкото политемигрантско ръководство. Той твърди, че Славянският комитет удостоверявал антифашистката дейност на „славяноезичните бежанци“ за въпросната облага срещу цената да бъдат „прогресивно етикирани“ като „българи от Егейска Македония“. Внушената от автора идея за подмяна на самосъзнание срещу пари е не само невярна, но и твърде цинична.

Четвъртото ниво, на което Маринов проявява тенденциозността си е прозрението му, че „славяноезичните политемигранти“ в България „за разлика от Р. Македония и други източноевропейски страни ... никога не са били организирани в собствени асоциации, представляващи колективни политически искания“. Потребността от такива той подкрепя с факта, че и днес някои от тях са влизали в контакт със Сдружението на децата-бегълци в БЮРМ.⁶⁵ Авторът допуска две неточности. Твърдението, че никога не са имали свои организации е невярно. През 1952 г. у нас е учредена секция на „Илинден“⁶⁶. Неподкрепеното с какъвто и да е

---

65 Пак там, с. 362.

66 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 106. Организацията „Илинден“ функционира до разпускането ѝ през юни 1957 г. (Кирязовски, Р. Македонски национални институции во..., с. 244).

източник твърдение на автора за наличие на „асоциации“ на „славяноезичните“ в другите източноевропейски страни също е невярно, поради липсата на подобни официални структури. Що се отнася до Сдружението на децата-бегълци в БЮОРМ, то възниква едва през септември 1989 г.⁶⁷ За съжаление на Маринов установените там „славяноезични бежанци“ дотогава също не са могли да поставят своите „колективни политически искания“. Ако познаваше гръцко-югославските отношения и парещия в тях проблем за „македонско малцинство“ в Гърция, щеше да си обясни причините за появата на въпросното сдружение.

Интерес предизвиква и използваната от Маринов „технология“. Той си позволява да изкривява фактите от източниците, за да ги нагоди към своите тези. Когато пише за поврата в „македонската“ политика на България подчертава, че страната ни е влязла в „надпревара“ с Югославия и само между 1958 и 1960 г. българските власти приели от Полша около 2300 души, „в болшинството си македонци“.⁶⁸ Поднасянето на тази невярна и многократно преувеличена цифра⁶⁹ оставя превратното впечатление, че София целенасочено се стреми да засмуче колкото се може повече от тях.⁷⁰ Като се

67 Мартинова-Буцкова, Ф. Цит.съч., с. 239.

68 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 357.

69 Първите преселвания на наши сънародници от Полша в България са от 1957 г. През 1961-1962 г. пристигат още 150 семейства с около 500 души. Към началото на 60-те години общият брой на емигрантите-„македонци“ в Полша е 3500. (Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 152, 171-172.

70 Като доказателство авторът поднася абсолютизираното си твърдение, че вече били приемани „братя, сестри, братовчеди“

материал Чавдар Маринов, ако желаете да бъде в крак с развитието на научното познание, бе длъжен да ги има предвид, да дообработва и актуализира статията си до момента на нейното отпечатване. Пренебрегването на това изискване в значителна степен обезсмисля неговото начинание. Той не е могъл да се добере до непознати аспекти, нито пък до качествено нов градивен материал. Прокараната от други пъртина⁴ го е ориентирала в изворовата база и освободила от трудоемката издирвателска работа. За сметка на това се е постарал над някои свои „новаторски“ виждания в очертани преди него тематични, времеви и географски параметри. Вдъхновение за това най-вероятно е почерпил от модните до неотдавна глобалистки антинационални тенденции и от съблазънта впечатляващо да заяви своята „авангардистка“ поява в нашата историопис.

Целите, които авторът преследва и състоянието на работата му изискват най-сериозно отношение към нея. Тя едва ли би събудила някакъв интерес ако в своята дълбока същност не засягаше българския национален въпрос и в частност македонския, съдбата на днешните наши сънародници в Егейска Македония, взаимоотношенията ни с Бившата югославска република Гръцката политемиграция в България 1946-1989. С., 2008; Същият, Предизвикани размисли за просветното дело и езика на беломорските българи. -Македонски преглед, кн. 3/2006, с. 19-48, 51-82; Арбаке, В. Бежанци и бежански организации в България 1940-1990 г. (първа част). Същият, Бежанци и бежански организации в България (втора част). -Македонски преглед, кн. 4/2006.

4 Вж.: Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония - мит или реалност. С., 1996, с. 272-324.

има предвид, че общият брой на „македонците“ в Полша е 3800 и че по тогавашна оценка на нашето посолство във Варшава „почти всички желаят да се преселят у нас“, картината изглежда другояче. Българското ръководство не само, че не се стреми да прибере всички желаещи, но след извършеното групово преселение през 1961-1962 г. готовността му затова затихва и отново се връща към старата си практика да разглежда коректно всяка една отделна молба.⁷¹

За да защити идеята си, че София прави всичко възможно да примамва „славяноезичните“ у нас Маринов пише, че с тази цел българското правителство „признава работния стаж на гръцките политемигранти в чужбина“: като учудващо допълва: „Тази стъпка касае предимно македонци, които са се преселили или ще се преселят в нашата страна“.⁷² Оперирайки с тази неконкретизирана и неясна за самия него информация, той допуска две неточности: първо, това не е решение на правителството, а на Политбюро на ЦК на БКП от 11 март 1961 г., и второ, не става дума за придобит трудов стаж изобщо в чужбина, а в „социалистическите страни“. Твърдението му, че тази привилегия касаела „предимно“ вече установените у нас „македонци“, както и тези, на които предстои да на установени у нас лица, за разлика от дотогавашната практика да бъдат събирани само разделени семейства. Има много примери, които го опровергават. Към 1969 г. в България живеят 7531 гръцки политемигранти, от които сънародниците ни са едва кръгло 1700 души (22,57%) или близо 4,5 пъти по-малко. (Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 313).

⁷¹ Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с.172, 175-177.

⁷² Маринов, Ч. Цит. съч., с. 358.

се преселят, е не само неточно, но и тенденциозно. Още през 1954 г. с решение № 84 на Министерския съвет от 22 февруари се признава трудовият стаж на политемигрантите от „капиталистическите страни“, включително и времето като партизани, политзаборници, концлагеристи или интернирани.⁷³ В противоречие с тезата на Маринов тази привилегия касае главно гърците, тъй като към февруари 1952 г. от 2480 възрастни гръцки емигранти 2230 (89,91%) са гърци и само 168 (6,77%) са „македонци“. Новата придобивка от 1961 г. също касае главно гърците, тъй като към януари 1963 г. в страната ни има 4222 възрастни гръцки емигранти, от които 2774 (65,70%) гърци и 1326 (31,40%) „македонци“.⁷⁴

Маринов коментира някакво „специално решение“ на Секретариата на ЦК на БКП, което остава анонимно. Не е посочен номера му и датата на приемане, което дава основание да се счита, че не го познава директно.⁷⁵ Цитирайки отделни думи от него заявява, че Славянският комитет е бил натоварен с „възвръщането на българското национално съзнание на децата“ на „славяноезичните“ емигранти. Още изтъква, че отдадените „директиви“ се отнасяли и за „децата на политемигранти, установили се в други комунистически страни“.⁷⁶ Авторът открито афишира идеята си за възприетата от София линия за побългаряване на децата. Въпросното решение

73 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 136.

74 Пак там, с. 97, 166.

75 По всяка вероятност става дума за решението на Секретариата на ЦК на БКП от 24 юни 1969 г. (ЦДА, ф. 1416, оп. 8, а.е. 17, л. 18.)

76 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 361.

на Секретариата би имало друго звучене, ако бе интерпретирано на фона на настъпателната пропаганда на Белград и Скопие сред „македонците“ - емигранти, на преодолявания досегашен nihilistичен курс на българското ръководство към сънародниците, както и на противодействието на ГКП срещу югославската намеса в живота на политемиграцията. Непознаването на тези важни аспекти са тласнали автора в услуга на македонизма. Посоченото решение на Секретариата е взето след получените молби от гръцките партийни ръководства в Полша, Румъния, Унгария и Ташкент, които, преодолявайки негативното си отношение към пробългарските тежнени на „македонците“, настояват да бъде засилено националното възпитание на обучаващите се у нас младежи-емигранти. Искането им е продиктувано от затормозяващата роля на югославската пропаганда в работата на ГКП с политемиграцията. В духа на даденото указание за „побългаряване“ Славянският комитет не планира нищо повече от екскурзии, чествания и други културно-масови мероприятия за младежите.⁷⁷

Маринов се изкушава и да манипулира източниците. Той твърди, че политиката на София да „привилегирова славяноезичните“ при заселването им България, довело през 1961-1962 г. до „сблъсъци между егейци и гърци“. Твърдението му, че за последните това е било „първа стъпка“ за връщане в Гърция⁷⁸, е несериозно. Желанието на гърците да се заселят в България е мотивирано

---

77 ЦДА, ф. 1416, оп. 8, а.е. 17, л. 18.

78 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 359.

главно от стремежа им да се възползват от най-добрите условия на живот, които БКП им осигурява, поради най-тесните си връзки с ГКП. Като забравя да уточни, че в конкретния случай е визирана Полша, авторът отправя поредната си нападка срещу България, която уж със своята „националистическа“ политика предизвикала стълкновения сред гръцката политемиграция в източноевропейските страни. Що се отнася до посочените от него „сблъсъци“, като се отклонява от ползвания документ, Маринов проявява претенции към вече въвел го в обръщение автор, оценил стремежа на гърците да се преселят на всяка цена у нас като „ревностно-егоистична тенденция“⁷⁹. Ако се придържаше към източника той би трябвало да има предвид, че по информация на ЦК на Полската обединена работническа партия при изселването на група емигранти за България е било констатирано: „Чувства се известна ревност и търкания, които не са взели остра форма, но имаше моменти, когато се изостряха, и то главно при изселването на македонците в България и недопускането на гърците в това изселване“.⁸⁰

Настроен негативно към тогавашното българско ръководство, заради преодоляваната от него погрешна политика по македонския въпрос, Маринов прокарва в публикацията си антибългаризма. Той не признава, че

⁷⁹ Пак там, с. 359.

⁸⁰ ЦДА, ф. 1416, оп. 7, а.е. 92, л. 1-5. Изселването на сънародниците ни от Полша става на базата на взетото на 20 октомври 1960 г. от ПБ на ЦК на БКП решение „за постепенно преселване у нас на желаещите политемигранти-македонци“. (Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 163.).

към средата на 40-те години на ХХ в. в Егейска Македония живеят българи, не приема, че езикът, на който говорят е диалект на българския и оценява политиката на София към нашите сънародници-емигранти като националистична. От тези позиции квалифицира дипломатите в българските посолства като „функционери“, а организациите, имащи отношение към емигрантите като „казионни“⁸¹. Той стига и до там да хули някои от емигрантите като носители на „българския национализъм“. Отправя нападки срещу ст.н.с. І ст. д.ф.н. Благой Шклифов заради това, че се е бил ангажирал в „историко-лингвистични спорове с бивша югославска Македония“. За да придаде политически оттенък на разсъжденията си твърди, че „едновременно“ с постъпването си на работа в Института по български език при БАН, е бил приет и в БКП⁸², като пропуска, че той е член на компартията в Унгария, от където идва. В отрицанието си към този изтъкнат български диалектолог⁸³ Маринов се нарежда сред неговите хулители от Скопие. Той застава редом с бившата лидерка на марионетния на ГКП Антифашистки фронт на жените, костурчанката Вера Фотева. Докато тя го заплашва с търсенето на отговорност от „своите“, Маринов направо го заклеймява, заради авторитетното му научно дело

81 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 356, 358.

82 Пак там, с. 362, 370.

83 Благой Шклифов е автор на следните трудове: Костурският говор. С., 1973; Долнопреспанският говор. С., 1979; Проблеми на българската диалектна историческа фонетика с оглед македонските говори. С., 1995; Пастирската лексика в района на Вич планина (Костурско-Леринско). С., 2000; За разширението на диалектната основа на българския книжовен език и неговото обновление. С., 2003 и др.

като български националист.⁸⁴ Обективно заема страната на онези тъмни гръцки сили, чиято роля за смъртта на Б. Шклифов по време на теренни проучвания в Гърция остана неизяснена. Той напада и историка Христофор Дзавела, когото обявява за етнограф и обичаната Любка Рондова, възпитаничка на Пражкия университет, която таксува само като някаква „певица“⁸⁵. Подминава заслугите на Х. Дзавела за издирване и съхраняване на ценни документи, мемоари, снимки от националноосвободителните борби на егейските българи и за тяхното обнародване. Подценява и приноса на Л. Рондова за опазване на тяхната духовна култура и за изграждането на млади музикални кадри. В името на преследваната си цел авторът приковава и тях към „позициите на българския национализъм“.⁸⁶

Интересна е ролята на страничен извънбългарски

---

84 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 362. Примерът със семейството на Б. Шклифов е в пълно противоречие със застъпената от Маринов идея за аморфното самосъзнание на „славяноезичните“ в Егейска Македония. Въпреки репресиите и жестоката асимилационна политика на Атина през междувоенния период спрямо тях те запазват българското си самочувствие. В годините на герmano-италианската окупация през 1943 г. в родното му село Черешница (Поликастро), Костурско, се създава чета на българската милиция, която ги защитава при нападенията на ЕЛАС (Гръцка народноосвободителна армия) и прехвърлените от Вардарска Македония титови партизани. Баща му Стефан Шклифов е боец от четата. След войната е хвърлен в гръцки затвор. Впоследствие се изселва със съпругата си в България. При едно от интервютата ни с него на въпроса какви гръцки партии е имало в родното му село, той отговаря: „Имаше само една партия, българската!“

85 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 362, 370.

86 Пак там, с. 363-369.

наблюдател, в която Маринов се изживява. В желанието да открие своето мнение, заема позата на международен ментор, за да се разграничи от „български историк“. Той обаче сам я компрометира, като си позволява да не го цитира за вече въведен от него в обръщение документ⁸⁷.

Вероятно, за да подсили „научната“ си позиция, авторът използва прийоми от преди две десетилетия. Не е устоял на изкушението да внесе идеологически привкус на своята разработка и да изтъква пристрастията си.⁸⁸

В „технологията“ на Маринов най-вече се откроява извършеният от него „етнически анализ“ на писма до ЦК на БКП от „славяноезични политемигранти“ с молба за преселване в България. Без да вземе под внимание историческата им участ от Възраждането до края на Втората световна война, теорията и практиката на ГКП, ЮКП и БКП по македонския въпрос, както и тяхната лична съдба, той се вторачва в изгодни за концепцията му думи и фрази от писмата. Фактът, че едни от техните автори се обозначават като „славяномакедонци“, други като „македонци“, трети като „славяни“ и някои като „българи“, му дава основание да твърди, че тези писма „свидетелстват за определена фаза на етничността сред

87 Пак там, с. 359 - текстът с бележка № 26; с. 369 - цитираният документ в бележка № 26 и Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 302-303 - текстът с бележка № 139; с. 460 - цитираният документ в бележка № 139.

88 В статията на Ч. Маринов се откроява емоционално натоварената ключова дума „комунизъм“ - „комунистическа България“ (с. 359), „български комунистически режим“ (с. 362), „комунистическата демократическа армия на Гърция“ (с. 355), „комунистическата съпротива“ (с. 255).

славяноезичното население на Егейска Македония". За него това било „резултат от намесата не само на българските политики на идентичността, но и на югославските и на тези на ГКП”.⁸⁹ Тази възлова постановка остава неясна за читателя, тъй като не е направен дори и намек за какво става дума. В случая авторът не отчита, че въпросните „български политики” се отнасят до един по-късен етап. Той пропуска и действителната роля на гръцкия и югославския политически фактор за подобни самоопределения. Ако познаваше политиката на ГКП по македонския въпрос, включително през Гражданската война и в периода на емиграция щеше да знае, че гръцката компартия смята „славяноезичните” за „славяномакедонци” и щеше да си отговори защо част от тях се самоопределят за такива. Ако отчиташе ролята на ЮКП през Втората световна война и Гражданската война, както и пропагандата на Белград и Скопие сред гръцката политеимиграция, щеше да намери обяснение и за самоидентифициращите се от различни житейски съображения като „македонци”.

За да отговори на нелицеприятния въпрос, защо в крайна сметка всички тези самоопределили се по различен начин лица искат да се преселят в България, Маринов търси изход в „наличието на стари семейни солидарности” между бежанците от Гражданската война и тези от старите миграционни вълни към България.⁹⁰ Мнозина от молителите наистина упоменават в писмата

---

89 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 363-365.

90 Пак там., с. 353.

си, че имат роднини у нас, тъй като това бе едно от основните първоначални изисквания от българската страна, за да им бъде дадено разрешение за преселване. Разчиташе се, че близките им ще могат да ги подслонят и да им окажат първоначална подкрепа. С пропускането на този съществен момент Маринов загърбва българското начало в авторите на писмата и изважда на преден план като определящи прекъснатите от десетилетия роднински връзки.

Истината за отношението на България към „славяноезичните“ гръцки емигранти е твърде различна от тази на Маринов, който иска да внуши на читателя, че софийското ръководство е целяло с цената на всичко да ги побългарят. Още от началото на емигрантския си живот те се стремят към трайно установяване в България. Това тяхно желание и реализацията му преминава през няколко етапа. Първият обхваща 1950 г. През първото полугодие малка част от егейските българи, намиращи се в наши общежития и болници, успяват чрез БЧК да се установят при свои близки и да поемат пътя на натурализацията си в страната ни. Вторият етап обхваща 1951-1952 г. Постъпилите неголям брой молби за преселване са изведени от компетенциите на БЧК и насочвани към ЦК на БКП или правителството. Като цяло те са отхвърляни. Третият етап - 1953-1954 г., е подчинен на взетото колективно решение от източноевропейските страни за събиране на разпръснати емигрантски семейства. Тогава у нас пристигат около 340 емигранти, от които е вероятно част от тях да са

македонски българи. Четвъртият етап обхваща 1955-1960 г. Той се характеризира с нарастващото желание на нашите сънародници от страните на съветския блок да се преселят в България. Удовлетворени са молбите само на една неголяма част от тях. Този етап е белязан от единственото до момента групово преселване на македонски българи от Унгария.⁹¹ През четвъртият етап всяка една молба се разглежда в ЦК на БКП. При вземането на решение се има предвид събирането на разпръснати семейства. Проявява се предпочитание към случаите, когато молителите имат свои близки, на чиято подкрепа могат да разчитат. Има и друго съображение от политически характер. За БКП емигрантския въпрос е най-вече проблем на ГКП, която се разпорежда със своите кадри и ма пряко отношение към съдбата на всеки един от емигрантите.

Политиката на българското ръководство към „македонската“ част от гръцката политемиграция в периода 1950-1960 г. е обременена от следвоенната дълбоко погрешна нихилистична политика на БКП по македонския въпрос. Върху нея влияе конюктурата в българо-югославските отношения, както и тези на Белград с Москва и другите източноевропейски страни.

---

91 След събитията в Унгария от ноември 1956 г. всичките 3000 „македонци“ искат да се преселят в България. На заседанието си от 27 ноември 1956 г. ПБ на ЦК на БКП взема решение „да бъдат приети в България около 200 гръцки политемигранти предимно от Македония“. Въпреки решението на 27 февруари 1957 г. в страната ни пристигат от Унгария 246 политемигранти, от които само 128 са „македонци“, 116 са гърци и 2 - турци. (Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 148-150)

Македония (БЮРМ) и съседна Гърция. Ето защо наелият се да я оцени е изправен пред голяма отговорност. Тя нараства още повече, тъй като статията пряко кореспондира с установените след 1944 г. у нас бежанци и политемигранти от южномакедонските земи, както и с наново подкладения от Скопие македонизъм в Пиринския край.

Бележките по публикацията на Маринов могат да бъдат сведени до няколко равнища. Първото от тях се отнася до проявената от него методологическа немощ. Авторът е смесил поредния етап от българския бежански въпрос през Втората световна война с този от Гражданската война. Тук се налагат и две сериозни корекции. Гражданската война в Гърция започва през 1946 г., а не през 1945 г., както той твърди.⁵ Незнайно защо е поставил под общ знаменател бежанците от Гражданската война и сънародниците ни, които през 1941-1945 г. напушат родните си огнища, заради гръцкия терор. Ако Маринов знаеше, че те са с категорично изразено българско самосъзнание едва ли щеше дори и да намекне за тях, тъй като този конкретен проблем

---

⁵ Маринов, Ч. Цит. съч., с. 353. Авторът си противоречи като на друго място твърди, че началото на Гражданската война е през 1946 г. (Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354.). Решението за започването на въоръжената борба е взето на Втория пленум на ЦК на ГКП (12-15 февруари 1946 г.); / Кирязовски, Р. Македонското национално прашање и Гражданската война во Грција. Скопје, 1998, с. 99/. Началото на Гражданската война се поставя с нападението над полицейския участък в с. Литохорио, Катеринско, от въоръжен партизански отряд в деня на парламентарните избори на 31 март 1946 г. (Данова, Н., А. Христакудис. История на нова Гърция. С., 2003, с. 274-275).

В крайна сметка българската компартия отчита любовта и преклонението на „македонците“ – емигранти към България и голямото им желание да се преселят у нас. Тя обаче продължава да гледа официално на тях като на представители на друг народ, поради което нейното отношение е сдържано, половинчато, натоварено с много условности от вътрешен и международен характер. Докъм края на 1960 г. българското партийно и държавно ръководство няма ясна и дълготрайна концепция за общността на егейските българи в емиграция и предпочита да решава отделно всеки конкретен случай.

Като се имат предвид непрекъснато прииждащите молби за преселване на „македонците“ в България, която считат за своя родина, изразяваното от тях българско самосъзнание, както и активизиращата се югославска пропаганда, на 20 октомври 1960 г. Политбюро взема следното решение: „Разрешава постепенното преселване у нас на желаещите политемигранти-македонци... като предварително бъдат уведомявани, че ще бъдат настанявани там, където има възможност“. С това решение се извършва завой в политиката по приемането на „политемигрантите-македонци“, с което е сложено началото на петия, последен етап от тяхното приютяване.⁹² Той съвпада с преодоляването на погрешната политика на БКП по македонския въпрос през 60-те години, което стимулира изявата на българско национално съзнание сред нашите сънародници в емиграция и съпротивителните

---

⁹² Вж. по-подробно: Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 160-164.

им сили срещу югославската пропаганда.

Въпреки извършеният поврат София не разрешава на всички желаещи да се преселят в страната ни. Това успяват да сторят само 4000 души или всеки пети от сънародниците ни. Българското политическо и държавно ръководство не намери сили и кураж за цялостно решаване на проблема. То трудно се откъсва от своите външнополитически и вътрешни съображения. Оставяйки инициативата на Белград и Скопие, абдикира от своята национална отговорност. Вместо ясна и принципна позиция, прояви колебание и непоследователност. Възприе персоналното разглеждане на всяка една молба за преселване в България, пред която се поставяха редица условности. Тази антинационална политика постави бариера пред по-голямата част от сънародниците ни за приобщаване към българското отечество и ги тласна в талвега на македонизма.⁹³ Ето защо направеният с апломб основен извод от Маринов, че примерът с „егейците“ показвал „все по-ясно националистически характер“ на българския режим от 60-те години нататък⁹⁴ е голословен и преднамерено политизиран.

Основната идея, прокарана като червена нишка в статията на Маринов е неопределеното национално съзнание на славянското население в Егейска Македония, включително и на „славяноезичната“ част от гръцката политемиграция. Според него в зависимост от обстоятелствата това население е могло да бъде насочено

---

93 Пак там, с. 208-209.

94 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 362.

към дадена национална идентичност. Ако той се счита за автор на тази идея ще трябва да го разочароваме. Вместо на „новатор“ изпада в ролята на скучен епигон. Още през 1889 г. сърбинът Стоян Новакович разви идеята, че славяните в Македония са една „аморфна маса“, която ще се оформи национално съобразно условията. Тя активно е отстоявана и от небезизвестния му сънародник Йован Цвиич.⁹⁵ Изцяло в този дух е генералният извод на Маринов, че „множеството слоеве идентичност“ сред „славяноезичните бежанци“ са били сведени до съответната „хомогенна национална идентичност“ - българска, на тези които се установяват в България и македонска - на преселените във Вардарска Македония и сред македонистките среди в други страни.⁹⁶ Явно затруднен, той е „пропуснал“ да отговори на въпроса, каква е идентичността на онези „славяноезични“, завърнали се в Гърция, които по силата на неговата логика би трябвало да се трансформират в гърци.

В заключителните си думи трябва да отбележим, че участието в международния проект на Отворено общество - Будапеща на Ч. Маринов, възпитаник на Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и настоящ хоноруван асистент в него, е неуспешно. Неговият опит за превъплъщение в историк, езиковед и социолог го изправят пред непреодолими препятствия, в основите на които стои незнанието и дилетантщината. Амбицията му да се експонира като „разкрепостен“ от

⁹⁵ Куманов, М. Македония. Кратък исторически справочник. С., 1998, с. 190, 266.

⁹⁶ Маринов, Ч. Цит. съч., с. 368.

балканската действителност и „модерномислещ“ автор го е съблазнила да впрегне каруцата пред коня и да търси аргументи в защита на своята предварително подбрана и по същество антибългарска теза. Това го е довело до интелектуална кома в напъните му да я аргументира.

Случаят е показателен. Реализирането на международен проект, посветен на Балканите е не само научно, но и политическо и национално предизвикателство. Това поставя твърде високи изисквания и отговорности пред участниците в авторския колектив и особено пред нейната българска част. За съжаление получената „пробойна“ в публикувания сборник представя българите, България и нейната политика по един съществен аспект на македонския въпрос, в необективна и тенденциозна светлина.

е в пълно противоречие с прокараната в труда му антибългарска идея.

Второто равнище на бележките ни по публикацията се отнасят до недостатъчното познание и невярната интерпретация на засегнати от автора проблеми. Първият от тях се отнася до емиграцията на цивилно население от Източна Македония в България при евакуацията на българските военни и административни власти от Беломорието. Авторът невярно твърди, че това касае само Сярско и Драмско, игнорирайки бежанците от Демирхисарско, Зиляховско и Кавалско. Той не прави разлика между изселниците до 25 октомври 1944 г., когато се изтеглят последните български военни подразделения и тези, които напускат родните си места след това докъм края на 1945 г. Ако първата група включва бивши преселници от старите предели, както и местни изявени българи, които емигрират за първи път, втората е следствие от развихрения терор над нашите сънародници от националистическите сили на левицата, десницата, както и от по-късно установените власти на атинското правителство. Без всякакви аргументи Маринов безапелационно отнема българската народност на тези бежанци, които имат и българско поданство, обявявайки ги за „славяноезично“ население. Той загърбва историческата истина, че това са хора, преследвани от гръцките власти както преди войната, така и след окупацията само заради това, че са българи. Гръцкият терор не е срещу някакви си „славяноезични“, както ги нарича, а срещу „българското

раково образование”, любима метафора на тогавашния гръцки печат.⁶

Вторият проблем, който Маринов изцяло не познава, е насилственото преселване на бежанците от България в Югославия през лятото на 1945 г. Той твърди, че това е станало във основа на „определени споразумения”. Като се има предвид, че не е имало двустранни преговори със съответно подписан документ, истината е, че преселването става въз основа на писмено предложение на югославското правителство до българското политическо представителство в Белград и положителния отклик от българската страна, предаден чрез него. Невярно се твърди, че прехвърлените в Югославия са били настанени „най-вече във Войводина и Македония”. Ако има предвид Вардарска Македония е прав, но що се отнася до Войводина, това става едва през януари 1948 г., където насилствено са депортирани и временно въдворени около 7300 души, най-опасните лица за скопската антибългарска денационализаторска политика.⁷

Авторът засяга и проблема за изведените от Гърция деца през Гражданската война. Той маркира двете тези за тяхната „евакуация” и „отвлечане” без да посочи мнението си за верността на всяка от тях.⁸ Това потвърждава неговата неинформираност. Ако познаваше

6 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354. Вж. по-подробно: Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония..., с. 273-279; Същият, Между реваншизма на Атина..., с. 25-26.

7 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354. Вж. по-подробно: Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 80-81, 94-108.

8 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354.

доклада на Специалната комисия за Балканите на ООН от 17 май 1948 г., въпреки нейното пристрастие към атинското правителство, щеше да знае, че според нея в „селата със славянски говор“ повечето от родителите са поддържали тази акция.⁹

Въпреки че конкретната материя е „тера инкогнита“ за Маринов, той самоуверено и безпардонно обвинява тогавашното българско ръководство, че не разрешило образуването на „политическа организация на бежанците от Гърция“¹⁰. Истината е съвършено друга. Към 5 септември 1949 г. в България функционира Комитет на гръцките бежанци като институция на обществено и партийно равнище. След май 1950 г. по предприятия и населени места са сформирани организации на ГКП под ръководството на партийен комитет, оглавен от представител на ЦК на гръцката компартия. През първата половина на 1952 г. у нас се създава организация на Гръцката земеделска партия /АКЕ/. Гръцкото емигрантско ръководство разполага с редица други собствени институции, като информационното бюро „Елас прес“; радиослужба, излъчваща ежедневно гръцки емисии; редколегия, издаваща на гръцки вестник „Лефтерия“; местни партийно-административни ръководства в гръцките общезития, дори със собствен разузнавателен апарат и „следствена служба“. Гръцката автономност е в състояние на „държава в държавата“ до октомври 1952 г., когато е сложен край на неконтролируемата дейност

---

9 АМВНР, оп. 12п, а.е. 122, л. 2-12; а.е. 589, л. 7-14.

10 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 355.

на ГКП.¹¹

Авторът не познава и друг основен въпрос - съдбата на преселените наши сънародници в Югославия, горещото им желание да се завърнат в България и предприеманите от тях постъпки за това, както и репресивните контрамерки на югославските власти срещу тях. За него остава неясна новата алтернатива на София след изключването на ЮКП от Коминформбюро през 1948 г., когато проблемът за завръщане на нашите сънародници, част от които са български поданици, заема актуално място в българската външна политика.¹² Според Маринов това е било „само началото на една нова политика на идентичността“ за „препотвърждаване на българската етническа принадлежност на славяноезичното население на Македония“, включително и на „македонските бежанци“ от Гражданската война.¹³ Според дешифровката на витиеватите му разсъждения това е началото на националистическия завой на българската политика на непризнаване на македонската национална идентичност на „славяноезичните“ както в Македония, така и сред гръцката политемиграция.

Допуснатите от Маринов слабости са проявени и на едно трето равнище в поредицата от фактически грешки и неточности. Една част от тях се отнасят до наименованията. Неточно са представени някои

11 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 105-127.

12 Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 94-126.

13 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 356.

емигрантски обществени структури. В наименованието на „Илинден“ не влиза текстът „славяно-македонска организация“, както я титулува авторът¹⁴. Тя е създадена като „националнореволуционна организация“¹⁵. Дешифровката на ЕВОП не е Комитет за помощ на децата¹⁶, а Комитет за помощ на детето¹⁷. Сдружението на децата-бегълци в БЮРМ е представено невярно като Сдружение на децата бежанци¹⁸. Общоприетото в нашата историопис наименование на ДАГ е Демократична армия на Гърция, а не „демократическа“¹⁹. Не е прецизно тя да бъде наричана и „комунистическа“²⁰, тъй като ГКП е подкрепена във вътрешногръцкия конфликт и от други политически сили. Добилото гражданственост наименование на ДОМЕ е Демократична организация за наука и образование, а не „демократическа“²¹. Гръцкото наименование на с. Зеленич, Леринско, не е Склитро²², а Склитрон.

Допуснати са грешки и неточности и в датировките. Посоченото от автора посещение в България на делегация

---

14 Пак там, с. 357.

15 Кирјазовски, Р. Македонски национални институции во егејскиот дел на Македонија (1941-1961), Скопје, 1987, с. 169-170, 230-233.

16 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354.

17 Мартинова-Буцкова, Ф. И ние сме деца на мајката земја... Скопје, 1998, с. 99.

18 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 362. За точното наименование вж.: Мартинова-Буцкова, Ф. Цит. съч., с. 99.

19 Данова, Н., А. Христакудис. Цит. съч., с. 276; Маринов, Ч. Цит. съч. с. 355.

20 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 355.

21 Пак там, с. 356.

22 Пак там.

на ГКП начело с Апостолос Грозос е през май 1962 г.²³, а не през 1967 г.²⁴ Извеждането на децата от Гърция не е от началото на 1948 г.²⁵, а от края на февруари и началото на март и завършва през юни с.г.²⁶ Поради това не е вярно, че през юни 1949 г. са били прехвърлени в Югославия 11 хиляди деца.²⁷ Не е вярно, че от 1958 г. гръцките политемигранти могат да постъпват в БКП²⁸. Тази възможност им е дадена още от 1952 г., когато са разпуснати организациите на ГКП в България.²⁹

Чрез имената Маринов внася колебание за народността на някои личности. Името на лидера на „Илинден“ не е Пандо Вайнас³⁰, а Пандо Войнов и той не е грък, както ни подсказва авторът. Невярно е и твърдението му, че Костас Саперас, чиято фамилия е изписана неточно като Шаперас, е „важен лидер на егейските македонци“³¹. Той е грък и като представител на ЦК на ГКП оглавява гръцкия партиен комитет в София³². Произволно и извън македонската езикова норма е изписано малкото име на Г. Донеvски, лидер на Сдружението на децата-бегълци от Егейска Македония в БЮРМ.³³

23 ЦДА, ф. 16, оп. 5, а.е. 517, л. 27.

24 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354.

25 Пак там.

26 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 126.

27 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 354.

28 Пак там, с. 355.

29 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 126.

30 Маринов. Ч. Цит. съч., с. 357.

31 Пак там.

32 Даскалов, Г. Гръцката политемиграция..., с. 106.

33 Маринов, Ч. Цит. съч., с. 370.